

Cultuur-historisch erfgoed moet op marktaandeel letten

Sinds mensenheugenis heeft religie de levenden geholpen de dood betekenis te geven met voorstellingen van het leven na de dood en met het voorschrijven van rituelen en gebruiken. Begraafplaatsen vormen de concrete en wel heel letterlijk aardse neerslag hiervan.

MARIANNE BRONKHORST*

Begraafplaatsen zijn de stille getuigen van hoe een samenleving omgaat met haar overledenen. Stille getuigen die af en toe ineens van zich doen spreken, zoals onlangs met de ontdekking van graven van duizenden jaren oud in Rijswijk gebeurde. Deze graven wekken het verleden tot leven, ze prikkelen ons om een voorstelling te maken van de mensen die daar leefden en daar met zorg en toewijding de doden in hun graf hebben gelegd. Dat deze graven zijn terug gevonden is ons door de elementen gegund. Een specifieke samenstelling van de bodem heeft bijgedragen aan de conservering van de stoffelijke resten. Het nieuws over de toekennig van een subsidie van monumentenzorg om een vierhonderd jaar oude Joodse begraafplaats in Amsterdam te beschermen tegen de verzakking van de bodem en een stijgende grondwaterstand maakt duidelijk dat elementen niet altijd in het voordeel van het behoud van de graven van voorouders werken. Nu gaat het bij de restauratie van de begraafplaats niet om de conservering van de individuele graven maar om het behoud van de begraafplaats als geheel. Of deze begraafplaats er over duizenden jaren nog is om de dan levenden tot de verbeelding te spreken is de vraag. De intentie is er in ieder geval wel: de joodse religie schrijft voor de graven voor eeu-

Graven in de vloer van de Grote Kerk in Breda. Bron: Bart Sorgdrager in *Landschappen van de dood*.

wig te laten rusten.

De eeuwige graven geven Joodse begraafplaatsen een bijzonder karakter in vergelijking met andere begraafplaatsen in Nederland, waar graven in verreweg de meeste gevallen na korte of langere tijd worden geruimd. Alleen op de begraafplaatsen van de Stichting voor Oorlogsgraven worden de graven evenmin geruimd. Het voorschrift de overledenen voor eeuwig in hun graf te laten rusten maakt Joodse begraafplaatsen kwetsbaar, niet alleen voor bodemverzakking en een stijgend grondwaterpeil, maar vooral ook door hun afhankelijkheid van de mate waarin de levenden beschikbaar zijn en zich geconcentreerd voelen om de continue zorg en onderhoud van de graven, ook van voorouders die zij nooit hebben gekend, op zich te nemen. Na de Tweede Wereldoorlog

was het draagvlak in de Joodse gemeenschap hiervoor aanzienlijk verkleind. Hoe schilderachtig de aanblik van scheef gezakte en overwoekerde graven in eerste instantie ook mag zijn, het achterstallig onderhoud van Joodse begraafplaatsen is inmiddels een onderkend probleem. Het Nederlands Israelitisch Kerkgenootschap heeft een speciale consulent aangesteld om de staat van onderhoud van de, meestal in ongebruik geraakte, begraafplaatsen te waarborgen.

Samen vormen de Joodse begraafplaatsen en de begraafplaatsen van de Stichting voor Oorlogsgraven slechts een kleine minderheid ten opzichte van het totale aantal begraafplaatsen in Nederland: ongeveer tweehonderd naast naar schatting vierduizend algemene, bijzondere en particuliere begraafplaatsen. Het pre-

cieze aantal begraafplaatsen is niet bekend. De enkele jaren geleden opgerichte Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen is bezig met een inventarisatie en heeft nu zo'n 2500 begraafplaatsen in kaart gebracht. Daarvan zijn er tussen de achthonderd en negenhonderd algemeen, rond de zevenhonderd rooms-katholiek en tussen de 250 en driehonderd hervormd of gereformeerd. Daarnaast zijn er nog enkele tientallen particuliere begraafplaatsen. In Utrecht is een Islamitische begraafplaats in oprichting.

SCHEIDING

Wat voor de Joodse begraafplaatsen in het bijzonder geldt, kan ook meer in het algemeen worden gesteld. Traditionele geloofsgemeenschappen vormen tegenwoordig niet meer de vanzelfsprekende hoeders van begraafplaatsen. De letterlijke scheiding tussen kerk en de plaats waar men de doden begraaft, is in de steden al sinds de vorige eeuw een feit. Met horten en stoten is een eind gemaakt aan de praktijk om de overledenen in en rondom kerken te begraven. De kerkvloeren die bijna permanent waren opengebroken om via ingenieuze trappetjes en gangetjes ruimte te vinden om nieuwe graven te graven en oude graven te ruimen, zorgden voor een behoorlijke overlast, niet in de laatste plaats door de stank die dit met zich meebracht. Desondanks bestond er veel weerstand tegen voorstellen om de doden voortaan (ver) buiten de kerk te begraven. Zelfs het door koning Willem I in 1827 afgekondigd Koninklijk Besluit dat het begraven in kerken verbod werd zoveel mogelijk omzeild.

RENDABEL

In hun laatste wens laten overledenen en hun nabestaanden zich steeds minder leiden door traditionele geloofsopvattingen. Cremeren is onder invloed van het christendom lange tijd taboe geweest. Pas in 1955 is het verbranden van doden wettelijk toegestaan. Daarna is het percentage overledene dat wordt gecremeerd snel toegenomen: van enkele procenten in de jaren in vijftig tot bijna helft tegenwoordig. Als gevolg hiervan hebben alle begraafplaatsen hebben te maken met een afnemend aanbod. De ontwikkelingen van de rooms-katholieke begraafplaats Sint Barbara in Den Haag zijn hiervoor illustratief. In jaren vijftig was het nog nodig om uit te breiden, in de jaren zestig vonden er nog zo'n duizend begrafenissen per jaar plaats en in de jaren negentig is dit aantal teruggelopen tot hooguit 260 per jaar. Andere factoren die van invloed zijn op het aanbod, zijn de samenstelling van de bevolking naar leeftijd en etniciteit. Begraafplaatsen in de stad hebben te maken met een in dit opzicht ongunstige samenstelling van de bevolking: relatief weinig ouderen en veel allochtonen. Het merendeel van de allochtonen kiest wel voor begraven in plaats van cremeren, maar laat zich bij voorkeur in het land van herkomst begraven. Waarschijnlijk voelen volgende genera-

ties zich minder met het land van herkomst van hun (voor)ouders verbonden en zullen zij hun laatste rustplaats dichterbij huis zoeken. Dan lijkt zich echter weer een ander probleem voor te doen. Volgens de islamitische geloofsovertuiging mag er in een graf slechts één persoon worden begraven en dit graf mag nooit meer worden geruimd.

BIJDRAGE

Het afnemend aanbod dwingt begraafplaatsen, willen zij nog in gebruik blijven, hun activiteiten op een meer bedrijfsmatige wijze te benaderen en in te spelen op wat de markt

Dreigend verval voor Joodse Begraafplaats Beth Haim in Ouderkerk a/d Amstel. Bron: Internet.

vraagt. En de markt vraagt steeds meer om ruimte voor, zonnig hoogstpersoonlijk vormgegeven, nagedachtenis en rouwverwerking. Na een crematie zijn daarvoor nauwelijks concrete aanknopingspunten meer. De permanente aanwezigheid van de urn op de schoorsteen beleven veel mensen toch niet zo bewust als onderdeel van rouwverwerking als een bezoek aan het graf van de overledene. Begraafplaatsen spelen hierop in door de mogelijkheid te

bieden om urnen bij te zetten in een graf. Zo krijgen zij hun grootste concurrent er toch nog onder. Een begraafplaats in Amsterdam biedt Ajax-fans de mogelijkheid hun clublieft tot in de dood uit te dragen: zij kunnen worden begraven onder een stukje van de grasmat uit het oude thuisstadion. Een andere optie voor begraafplaatsen is zoeken naar aanvullende inkomsten. Zo hoeven nabestaanden tegenwoordig niet gek op te kijken als de begraafplaats hen verplicht tot een bijdrage voor het onderhoud van het graf.

De Landelijke Organisatie van Begraafplaatsen stelt zich ten doel de krachten te bundelen en de gezamenlijke belangen van de exploitanten van begraafplaatsen te behartigen. Dat algemene begraafplaatsen voor een aanvulling van de tekorten zich tot op heden nog kunnen wenden tot de gemeenten voor subsidiëring, terwijl bijzondere begraafplaatsen geheel op eigen kracht hun exploitatie moeten zien rond te krijgen, leidt onderling nog weleens tot scheve gezichten. De marktwerking geeft de religieuze scheiding der geesten nog een venijnig staartje.

CULTURGOED

Ondertussen krijgen begraafplaatsen in toenemende mate erkenning als essentiële onderdelen van het cultuurhistorisch erfgoed. Het is niet voor niets dat juist monumentenzorg subsidie heeft verstrekt aan de tot ondergang gedoemde Joodse begraafplaats. Er is zelfs een speciale vereniging in het leven geroepen, De Terebinth, die zich het herstel van zorg rond dood en rustplaats ten doel stelt. Met een tijdschrift, een website, het organiseren van tentoonstellingen en excursies worden (ontwikkelingen rond) waardevolle grafmonumenten en begraafplaatsen onder de aandacht gebracht van leden en andere geïnteresseerden. Stille getuigen worden zo in ieder geval geen voor altijd zwijgende getuigen.

*Redactie AGORA

Om niet achter te raken bij de laatste ontwikkelingen heeft AGORA nog ruimte voor

VERS BLOED

Ben jij als student of anderszins actief op het gebied van ruimtelijke ordening en gebouwde omgeving dan biedt AGORA je de mogelijkheid om redactionele ervaring op te doen, of je ervaring uit te breiden.

Het takenpakket kan je bij onze redactie zelf invullen. Mocht je een sociaal leven hebben dan kan je volstaan met het schrijven van artikelen. Mocht je echter echt carrière willen maken dan kan je ook de verantwoordelijkheid dragen voor een themanummer door plaats te nemen in de thema-redactie.

AGORA biedt je geen geld. Wel een leuke werkomgeving in een enthousiaste redactie, en leuke secundaire arbeidsomstandigheden (na de redactievergaderingen gaan we nog even wat drinken).

Reacties naar AGORA (o.v.v sollicitatie redactie), Plantage Muidergracht 4, 1018 TV Amsterdam of agora@siswo.uva.nl